بازتعریف سیاستهای حوزه آموزش عمومی و فنی‌حرفه‌ای با توجه به پاندمی کووید-۱۹: توصیه‌های سیاستی برگرفته از مرور نظام‌مند*

دکتر فاطمه زهرا احمدی [۱] دکتر محمود مهرمحمدی [۲]

چکیده: یکی از پیامدهای پاندمی کووید-۱۹، تعطیلی مدارس بوده است. در این مرور نظام‌مند با بهره‌گیری از خرد جهانی برای رویارویی نظام آموزش‌وپرورش با پاندمی کووید-۱۹، منابع معتبر موجود در حوزه اندیشه و عمل آموزش‌وپرورش که پس از شیوع ویروس کرونا در جهان انتشاریافته به‌صورت نظام‌مند مرور شده است. ده پایگاه اطلاعاتی و موتور جستجو و همچنین شش وب‌سایت بین‌المللی با استفاده از کلیدواژگان اصلی پژوهش بررسی و درنهایت ۲۷۰۶ مطالعه بازیابی شده است. مطالعات واردشده به پژوهش به‌صورت تمام متن تحلیل و گزاره‌های سیاستی در شش مقوله از پیش‌تعیین‌شده زیرنظامهای راهبری و مدیریت؛ برنامه درسی، تدریس و منابع یادگیری؛ تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی؛ تأمین و تخصیص منابع مالی؛ تأمین فضا، تجهیزات و فناوری و همچنین پژوهش و ارزشیابی بازبینی و بازتعریف شده‌اند. برخی از توصیه‌ها عبارت‌اند از: بازنگری همهٔ سیاستهای تعلیم و تربیت و اسناد بالادستی به‌منظور چرخش در جهت روال جدید زندگی روزانه؛ پیشگیری از خطر فرسودگی و خستگی معلمان و کارکنان آموزشی با طراحی و اجرای برنامه‌های حمایتی همه‌جانبه؛ پیشگیری از خطر «فرسایش والدگری» با طراحی و اجرای دوره‌ها و برنامه‌های آموزشی توانمندساز برای والدین بر پایه نقشه محتوایی همه‌جانبه. بر اساس یافته‌های پژوهش حاضر با به‌کار بستن این سیاستها و استانداردها در حین گذر از این بحران و پس از آن، کیفیت آموزش‌وپرورش نه‌تنها آسیب نمی‌بیند بلکه با حفظ میراثهای ارزشمند کووید-۱۹ نظام آموزش‌وپرورش بهسازی نیز خواهد شد.

کلید واژگان: آموزش عمومی و فنی‌حرفه‌ای، پاندمی (همه‌گیری) کووید-۱۹، توصیه‌های سیاستی، مرور نظام‌مند

☑ تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۳/۳۱ ☑ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۷/۱۷

* *این مقاله برگرفته از طرح پژوهشی مصوب مرکز پژوهش‌های توسعه و آینده‌نگری سازمان برنامه و بودجه با عنوان «ارزیابی اثرات همه‌گیری کووید -۱۹ بر بخش آموزش و پرورش عمومی و فنی حرفه‌ای» است.*

۱. **نویسنده مسئول:** استادیار گروه سلامت و تربیت بدنی، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، تهران.
Email: fatemehzahra.ahmadee@gmail.com
۲. استاد بازنشسته گروه علوم تربیتی، دانشگاه تربیت مدرس، ایران.
Email: mehrmohammadimahmoud@gmail.com

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

بیان مسئله

بحران پیچیده کووید-۱۹ بر همهٔ ابعاد زندگی انسانها اثر گذاشته است. هرچند بعد پزشکی و سلامت آشکارترین بعد تأثیرگرفته از این بحران به نظر می‌رسد، اما پرآشکار است که ابعاد دیگر زندگی انسان ازجمله آموزش‌وپرورش نیز در امان نمانده است و اتفاقاً پس از فروکش کردن این بحران اهمیت و کارکردشان بیشتر آشکار خواهد شد. یکی از پیامدهای پاندمی کووید-۱۹، تعطیلی مدارس بوده که زندگی بیش از ۱/۵ میلیارد دانش‌آموز و خانواده‌های آنها را تحت‌تأثیر قرار داده است. برآوردها نشان می‌دهند که به‌طورکلی، این ویروس تقریباً ۷۳/۸ درصد از جمعیت دانش‌آموزان جهان را تحت‌تأثیر قرار داده است (یونسکو، ۲۰۲۰). از بعد از جنگ جهانی دوم هرگز وضعیتی پیش نیامده است که در بسیاری از کشورها، مدارس و مؤسسات تربیتی در یک زمان و به یک علت تعطیل شوند (دورویل[1]، ۲۰۲۰). در یک زمان مشخص همه انسانها درگیر یک موضوع مشترک شده‌اند. به ناگاه مدارس، تعطیل و ارکان اصلی آموزش‌وپرورش، یعنی دانش‌آموزان، معلمان و والدین وارد دنیایی تازه شده‌اند که چه‌بسا برای ایفای بسیاری از نقشها و پرداختن به ضرورتها و مناسباتی که شرط بقا در این دنیای تازه است آمادگی لازم را ندارند.

با تعطیلی مدارس، کنشگران نظام آموزش‌وپرورش در پی آن برآمدند که فرایند یادگیری و تدریس همچنان برقرار باشد و تلاش کردند که کیفیت آسیبی نبیند. البته از نگاه بانک جهانی، پیش از بحران کووید-۱۹ نیز وضعیت آموزش‌وپرورش چندان رضایت‌بخش نبود و جهان با بحران یادگیری روبه‌رو بوده است. ۲۸۵ میلیون کودک و نوجوان سنین دبستان و دبیرستان از مدرسه محروم بودند و کیفیت پایین نظام مدرسه‌ای به معنای این بود که بسیاری از دانش‌آموزان به میزان اندکی می‌آموختند. فقر یادگیری در کشورهایی که ازنظر درآمدی پایین و متوسط بودند ۵۳ درصد بود یعنی بیش از نیمی از دانش‌آموزان دهساله نمی‌توانستند یک متن ساده را بخوانند و درک کنند. در همین کشورها، این بحران به‌صورت یکسان به‌چشم نمی‌خورد. دانش‌آموزان محروم‌تر دسترسی پایین‌تر به آموزش مدرسه‌ای داشتند یا اگر دسترسی پیدا می‌کردند، میزان ترک تحصیلی آنان بالاتر بود و کاستیهای بیشتری در یادگیری آنان وجود داشت. به‌عبارت‌دیگر، آموزش رایگان، باکیفیت و عادلانه برای همه دانش‌آموزان فراهم نبود. بحران کرونا سبب شد این وضعیت بدتر شود (بانک جهانی[2]، ۲۰۲۰).

بسته بودن مدارس، ایزوله بودن ناشی از فاصله اجتماعی، رخدادهای تلخی مانند مرگ عزیزان و دوستان بر اثر ابتلا به کرونا، ترس از کووید-۱۹ و اختلالات اقتصادی و اجتماعی سبب می‌شود که دانش‌آموزان و خانواده آنها دچار استرس، اضطراب و افسردگی شوند. چنین وضعیتی می‌تواند سبب افزایش خشونت در خانواده شود. همان‌طور که پژوهشها نشان داده با بحران کرونا خشونتهای خانگی

1. d'Orville
2. World Bank Group

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

افزایش‌یافته است (کمبل[1]، ۲۰۲۰). تا پیش از این بحران، مدرسه برای برخی از دانش‌آموزان، پناهگاهی برای دور ماندن از انواع خشـــونت به‌ویژه خشـــونت مبتنی بر جنسیت بوده است. در حال حاضر، شرایط به‌گونه‌ای اســـت که کودکان نمی‌توانند از یک وضعیت خشـــونت‌زا فرار کنند و بدتر از آن سیســـتمها و مراکزی که می‌توانند چنین تهدیدها و خشونتهایی را شناسایی کنند با شیوع کووید - ۱۹، ظرفیت خود را از دست داده‌اند یا ظرفیت اندکی دارند (همان). تجربه خشونت یا مشاهده آن می‌تواند پیامدهای طولانی مدتی برای سلامت کودک داشته باشد. پژوهشها نشان می‌دهند که پس از شیوع ابولا هنگامی‌که مدارس باز شد دانش‌آموزان دختر در معرض زورگویی، استثمار و سوءاستفاده جنسی قرارگرفتند که برخی از این سوءاستفاده‌ها به بارداریهای ناخواسته منجر شده بود (گروه توسعه پایدار سازمان ملل[2]، ۲۰۲۰). معمولاً معلمان بلافاصله تشـــخیص می‌دهند که دانش‌آموز در معرض خشونت و سوءاستفاده قرار گرفته‌اند و با بسته شدن مدارس، این رویدادها پنهان می‌ماند(یونیسف، ۲۰۲۰). به گزارش مرکز کنترل و پیشگیری از بیماریهای ایالات‌متحده آمریکا، در دوران شیوع کرونا، میزان بستری کودکان در بیمارستان به سبب غفلت و سوءاستفاده از آنان، به‌صورت معناداری افزایش یافته است (سودو[3] و همکاران، ۲۰۲۰). گزارش تحلیل اثرات کووید - ۱۹ در بنگلادش (کارگروه هماهنگی امور بشردوستانه[4]، ۲۰۲۰) نشان می‌دهد که میزان کتک زدن کودکان از سوی والدین آنان ۲۴ درصد افزایش پیدا کرده و میزان تلفن زدن به‌خطوط امدادی ۴۰ درصد افزایش یافته است. البته در دوران شیوع کرونا، خشونت و سوءاستفاده، تنها از سوی والدین به فرزندان اعمال نمی‌شود، پژوهشها نشان داده که ۷۰ درصد والدین گزارش کرده‌اند که افزایش اعمال خشونت از ســـوی فرزند ۱۰ تا ۱۹ ساله (ولی‌آزاری) را تجربه کرده‌اند. ۶۹ درصد دست‌اندرکاران سلامت بیان کرده‌اند که شدت یا بروز این نوع از خشونت افزایش‌یافته است (کندری[5] و همکاران، ۲۰۲۰). تهدید سلامت به بعد روانی آن محدود نمی‌شود؛ بعد جسمانی سلامت دانش‌آموزان نیز آسیب می‌بینند. از نظر بعد جســـمانی ســـلامت، در برخی مدارس دانش‌آموزان برای تغذیه کاملاً وابسته به مدرسه‌اند و ازآنجا مواد غذایی دریافت می‌کنند. دانش‌آموزان در مدارس مکملهایی مانند آهن و ویتامین دی دریافت می‌کردند که در برخی از کشورها مانند ایران فقر این منابع در دانش‌آموزان دیده می‌شود.

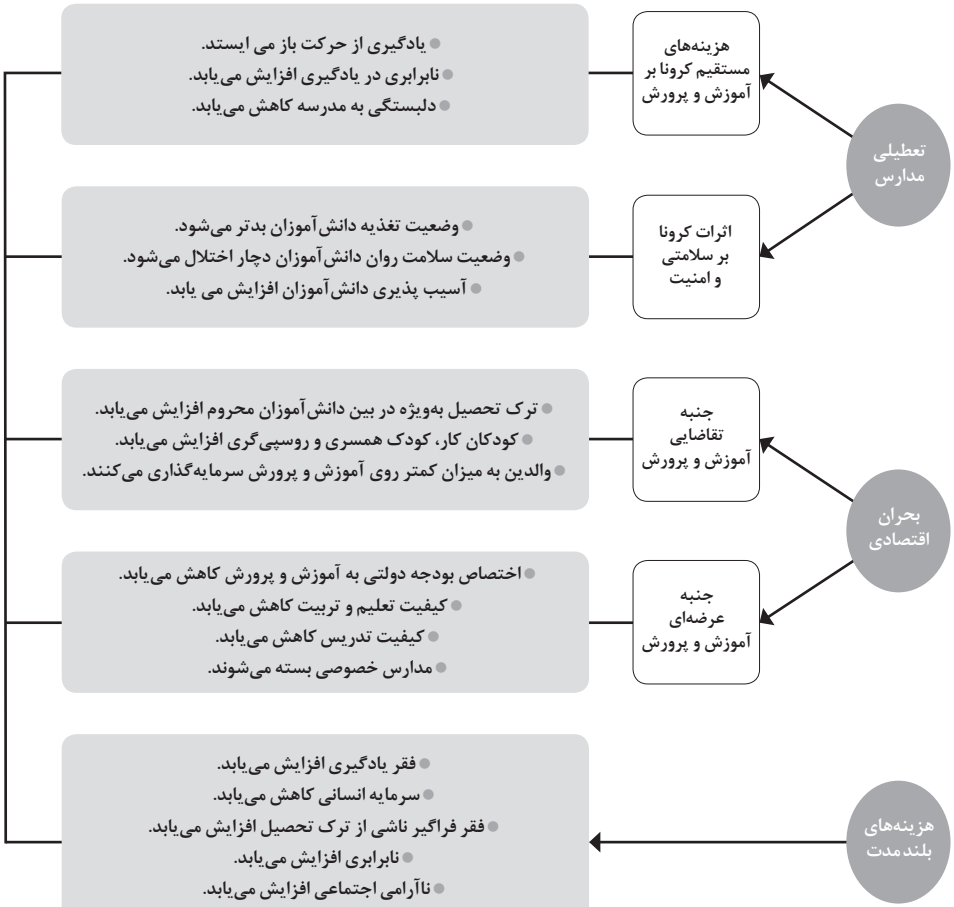
به نظر می‌رسد بسیاری از مدارس آمادگی لازم را برای یادگیری الکترونیکی گسترده ناشی از تأثیر کووید - ۱۹ نداشته‌اند و برای ذی‌نفعان تعلیم و تربیت به یک چالش تازه و جدی تبدیل شده است و این امر بی‌عدالتی موجود در نظام آموزشـــی را باز هم متذکر می‌شود. به ســـبب دسترسی محدود به ابزارهای الکترونیکی (تبلتها و رایانه‌ها)، اینترنت و توسعه حرفه‌ای محدود معلمان در زمینه تدریس مبتنی بر وب،

1. Campbell
2. United Nations Sustainable Development Group
3. Swedo
4. Humanitarian Coordination Task Team
5. Condry

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

یادگیری از راه دور چالش‌برانگیز شـــده است (جیمز و کنی[1]، ۲۰۲۰). هرچند آموزش الکترونیکی بسیار مفید و موفقیت‌آمیز است و در این شرایط، بسیاری از کشورها به‌منزلهٔ راهکاری برای حفظ و رشد سرمایه انسانی از آن بهره می‌گیرند اما کیفیت و دسترسی‌پذیر بودن آن پرسش‌برانگیز است (گروه توسعه پایدار ســـازمان ملل، ۲۰۲۰) و از نظر کمیت نیز قریب ۶۰۰ میلیون دانش‌آموز به دلایل گوناگون از دسترسی به آموزش در فضای مجازی بازمانده‌اند.

در جمع‌بندی اثراتی که کووید-۱۹ بر تعلیم و تربیت گذاشـــته، می‌توان از شکلی که بانک جهانی (۲۰۲۰) ارائه داده است کمک گرفت:

شکل ۱. اثرات کووید-۱۹ بر تعلیم و تربیت

1. James & Kenney

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

به‌این‌ترتیب نابرابری در کیفیت و دسترسی به آموزش، در شرایط ناشی از شیوع کرونا سبب می‌شود ترک تحصیلیها افزایش و در پی آن پدیده‌های تلخی مانند کودکان کار، کودک‌همسری و بارداریهای ناخواسته افزایش یابد (بانک جهانی، ۲۰۲۰؛ سازمان همکاری و توسعه اقتصادی، ۲۰۲۰).

باتوجه به توصیف موقعیت مسئله‌داری که ذکر آن شد و مسئله‌ای که بر اساس آن تبیین شد، سیاستگذارانی که باور دارند تعلیم و تربیت باکیفیت و عادلانه نقش کاتالیزوری در توسعه و پیشرفت جامعه دارد باید به‌جای نگاه کردن به بحران کووید - ۱۹ به دیدن آن اقدام نمایند (رحمانیان و حاتمی، ۱۳۹۹) و این امر زمینه‌ساز تأمل بر الگوهای تصمیم‌گیری و رفتاری کهنه و پوسیده‌ای شود که در تاروپود این نظام ریشه دوانده است و درنهایت کنشهای تحولی منجر به بهسازی نظام تعلیم و تربیت را در پی داشته باشد. اگر چنین نشود، میراث ماندگاری که کووید - ۱۹ به‌جا خواهد گذاشت، شکافی عمیق‌تر و فاصله‌ای بیشتر میان دانش‌آموزان برخوردار و محروم به‌وجود خواهد آورد.

یکی از اهداف مهم نظام آموزش‌وپرورش ایران توجه به تربیت و آموزش فنی‌حرفه‌ای است که علاوه بر آموزش عمومی به مهارتهای عملی، نگرشها و ادراک و دانش حرفه‌ای می‌پردازد. در بحث کیفیت مهارت‌آموزی در مراکز فنی‌حرفه‌ای بررسیها نشان می‌دهند که رویکرد غالب نظام آموزشی در ایران رفتارگرایی و شیوه‌های آموزشی سنتی است و در راهبردهای آموزشی مربیان، خلأ و نارسایی در آموزش سطوح بالای یادگیری مانند تفکر خلاق و تفکر نقاد به چشم می‌خورد (احمدی و فریدونی، ۱۳۹۷). باقرزاده و عصاره (۱۳۹۴) بیان کرده‌اند که در بررسی بیش از ۷۰ پژوهش در چکیده تحقیقات مربوط به آموزش فنی‌حرفه‌ای، پژوهشگران به‌طور صریح به کافی نبودن انطباق برنامه‌های آموزش فنی‌حرفه‌ای کشور با نیازهای بخشهای سه‌گانه اقتصاد اشاره کرده‌اند. همچنین آموزشهای ارائه‌شده در هنرستانها عموماً با نیازهای پیشرفتهای فناوری هماهنگ نبوده است. شواهد این پژوهشها نشان داده‌اند تعدادی قابل‌توجه از فارغ‌التحصیلان فنی‌حرفه‌ای بیکارند و ۶۰ درصد از دانش‌آموختگان نیز در مشاغل مربوط به رشته‌های تحصیلی خود مشغول به‌کار نشده‌اند و در میان ۸۰ پژوهش انجام‌شده به‌طور صریح اعلام شده که تجهیزات آموزشی و کمک‌آموزشی در هنرستانها و واحدهای کاردانش متناسب نبوده است. پیشینه پژوهشی مطالعه دربارهٔ آموزش فنی‌حرفه‌ای ایران در دهه ۱۳۹۰ وضعیت مطلوبی را نشان نمی‌دهد و اکنون‌که به دلیل شیوع بیماری کرونا با افت عمومی کیفیت آموزشی روبه‌رو هستیم، می‌توان پیش‌بینی کرد که آموزش فنی‌حرفه‌ای به دلیل عملی بودن بسیاری از دروس از سویی و غیرحضوری بودن آموزش از سوی دیگر با خطر افت بیشتری مواجه شود. به نظر می‌رسد با توجه به یافته‌های پژوهشهای انجام‌شده در این زمینه نیازمند اصلاحات جدی هستیم. هدف از انجام دادن این پژوهش این است که با اتکا به منابع موجود در حوزه اندیشه و عمل آموزش‌وپرورش که پس از شیوع ویروس کرونا در جهان منتشر شده‌اند به بازبینی و بازتعریف سیاستها و استانداردها در آموزش‌وپرورش عمومی و فنی‌حرفه‌ای ایران به‌منظور بهسازی کیفیت آموزش‌وپرورش اقدام نماید. پرسشی که پژوهش در پی پاسخگویی به

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

آن است عبارت است از:

سیاستها و استانداردها در آموزش‌وپرورش عمومی و فنی‌حرفه‌ای ایران (به تفکیک زیرنظامهای راهبری و مدیریت؛ برنامه درسی، تدریس و منابع یادگیری؛ تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی؛ تأمین و تخصیص منابع مالی؛ تأمین فضا، تجهیزات و فناوری و همچنین پژوهش و ارزشیابی) چگونه باید بازبینی و بازتعریف شوند تا کیفیت آموزش‌وپرورش در ایران نه‌تنها آسیب نبینند بلکه منجر به بهسازی شود؟

روش پژوهش

این پژوهش به روش مرور نظام‌مند انجام شـــده است و پژوهشهای معتبری که تا آذرماه ۱۳۹۹ در جهان منتشرشده بودند، بررسی شدند. به این منظور منابع اطلاعاتی گوناگون بررسی شدند. پایگاههای اطلاعاتی الکترونیکی و موتورهای جستجو که بـررسی شدند عبـارت بـودند از: Web of Knowledge, Scopus, ERIC, PubMed, ProQuest, Cochrane, Google Scholar, Wiley Online Library.

بـــرای جســـتجوی منابع فارســـی نیـــز دو پایگاه نورمگـــز و پایـــگاه اطلاعاتی جهاد دانشـــگاهی بررســـی شـــد. افزون بـــر پایگاههای مذکور، منابع دیگری نیز جســـتجو شـــدند که عبـــارت بودند از: UNESCO, UNICEF, The World Bank, UNEVOC, WHO, OECD. همچنیـــن اســـناد و مطالعاتی که وزارت آموزش‌وپرورش یا نهادهای مرتبط با آن انجام داده و منتشر کرده بودند نیز بررسی شدند. فهرست کلید واژگان در جدول شماره ۱ آورده شده است.

جدول ۱. کلید واژگان مرتبط با هر پایگاه اطلاعاتی

Web of Knowledge- Dec. 12, 2020
Covid-19 + education
Covid-19 AND “educational policy”
Scopus- Dec. 12, 2020
Covid-19 AND {primary education} OR {elementary education} OR {secondary education} OR {technical vocational education}
Covid-19 AND {educational policy}
ERIC- Dec. 14, 2020
Covid-19 AND “primary education”
Covid-19 AND “elementary education”
Covid-19 AND “secondary education”

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۱. (ادامه)

Covid-19 AND “technical vocational education”
Covid-19 + school
Covid-19 + “educational policy”
PubMed- Dec. 14, 2020
Covid-19 + education
Covid-19 AND “educational policy”
ProQuest- Dec. 12, 2020
Covid-19 AND “primary education”
Covid-19 AND “elementary education”
Covid-19 AND “secondary education”
Covid-19 AND “technical vocational education”
Covid-19 + school
Covid-19 + “educational policy”
Cochrane, Dec. 13, 2020
Covid-19 + education
Covid-19 AND “educational policy”
Google Scholar- Dec. 13, 2020
Covid-19 AND “primary education”
Covid-19 AND “elementary education”
Covid-19 AND “secondary education”
Covid-19 AND “technical vocational education”
Covid-19 + school
Covid-19 + “educational policy”
Willey Online Library- Dec. 13, 2020
Covid-19 AND “primary education”
Covid-19 AND “elementary education”
Covid-19 AND “secondary education”

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۱. (ادامه)

Covid-19 AND “technical vocational education”
Covid-19 + school
Covid-19 + “educational policy”
UNESCO Dec. 13, 2020
Covid-19
UNICEF, Dec. 13, 2020
Covid-19
UNEVOC, Dec. 13, 2020
Covid-19
WHO, Dec. 13, 2020
Covid-19 AND “primary education”
Covid-19 AND “elementary education”
Covid-19 AND “secondary education”
Covid-19 AND “technical vocational education”
Covid-19 + school
Covid-19 + “educational policy”
OECD, Dec. 13, 2020
Covid-19 + education
Covid-19 + school
The World Bank, Dec. 13, 2020
Covid-19 + education
نورمگز: کووید ـ ۱۹
نورمگز: کرونا
پایگاه اطلاعاتی جهاد دانشگاهی: کووید ـ ۱۹
پایگاه اطلاعاتی جهاد دانشگاهی: کرونا

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

در جستجوی انجام شده، زبان انتخابی، زبان انگلیسی و فارسی بود. هیچ‌گونه محدودیت زمانی اعمال نشد. به‌این‌ترتیب، ملاکهای انتخاب و حذف مطالعات عبارت بودند از: مقالات انگلیسی و فارسی، مقالات منتشرشده در مجلات علمی و پژوهشی و همچنین اسناد و گزارشهای ملی و بین‌المللی، تمرکز مطالعه بر آموزش‌وپرورش عمومی یا فنی‌حرفه‌ای. تعداد مطالعاتی که به زبان انگلیسی و با کلیدواژگان بالا و در پایگاهها و موتورهای جستجوی مذکور بازیابی شد ۲۲۹۷ مورد بود. بر اساس خواندن عنوان و چکیده، ۵۰۹ مطالعه قابلیت ورود به مطالعه را داشتند که امکان دسترسی به پنج مطالعه وجود نداشت. با حذف مطالعات تکراری تعداد آنها به ۳۹۲ مورد رسید. در مرحله بعد متن کامل همهٔ این مطالعات خوانده شد و ۱۰۸ مطالعه که به نحوی ملاکهای ورود به پژوهش را نداشتند، از پژوهش خارج شدند. سپس دو پژوهشگر همه این ۳۹۲ مطالعه را خواندند و کیفیت آنها را بررسی کردند[1]. مطالعات در طیفی از قوی، خوب و ضعیف جای داده شدند و در مورد آنها تصمیم‌گیری شد و در مواردی که عدم توافق وجود داشت، با گفتگو و ارائه استدلال، تصمیم نهایی اتخاذ شد.

با استفاده از سیاهه‌ای که پژوهشگران با تکیه بر پرسشهای پژوهش ساخته بودند، متن مطالعات واردشده در پژوهش تحلیل شد. این سیاهه سه ستون داشت که پژوهشگران، چالشها، فرصتها و توصیه‌های سیاستی ذکرشده در هر یک از مطالعات واردشده به پژوهش را در سه ردیف دانش‌آموز، معلم و والدین ثبت کردند. سیاهه‌های تکمیل‌شده، به‌منزلهٔ داده‌های خام در نظر گرفته شدند. متنهای موجود چندین بار در کنار هم و به‌صورت فعال و تعاملی خوانده، سپس به‌صورت باز[2] کدگذاری شدند. به‌باور سالدانیا[3](۲۰۱۵) کدگذاری به معنای اختصاص دادن نزدیک‌ترین مفهوم به هر یک از کوچک‌ترین جزءهای بامعنای داده‌های گردآوری شده است. پس از کدگذاری باز، داده‌های حاصل از آن بر اساس محورهای مشترکی که میان آنها بروز یافت در کنار هم قرار گرفتند. سپس کدهای محوری بر اساس همانندی و ناهمانندیهایی که با یکدیگر داشتند در مضامینی گنجانده شدند که برخاسته از داده‌های حاصل از مطالعات واردشده در پژوهش بود (دی[4]، ۱۹۹۳).

برای اطمینان از پایایی و اعتبار یافته‌ها، دو پژوهشگر نقش دوست منتقد[5] را داشتند و به همهٔ گامهای پژوهش بازخورد می‌دادند (راسمن و رالیس[6]، ۲۰۱۲). در غربالگری دوم، بازبینی دوباره[7] را دو نفر انجام دادند و در موارد اختلاف با تکیه بر بحث و استدلال تصمیم نهایی اتخاذ می‌شد. در مرحله تحلیل داده‌ها یک نفر از پژوهشگران عهده‌دار آن شد که طولانی‌مدت و چندین بار همهٔ داده‌های حاصل از همهٔ مطالعات ورود یافته به پژوهش را بررسی کند تا بتواند مضامین شکل‌گرفته در آن را شناسایی کند.

1. Critical appraisal
2. Open coding
3. Saldaña
4. Dey
5. Critical friend
6. Rossman & Rallis
7. Double check

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

پس از آن فرایند حرکت از کدهای باز به‌سوی مقوله و سپس مضمون، با دیگر دستیاران پژوهش به بحث گذاشته شد. درنهایت داده‌های گنجانده‌شده در هر مضمون برای دو متخصص برنامه‌ریزی درسی فرستاده شد و پس از آن پیرامون داده‌هایی که باید در هر مضمون قرار داده شوند تصمیم‌گیری نهایی انجام شد.

یافته‌ها

از آنجایی که هدف این پژوهش بازبینی و بازتعریف سیاستها و استانداردها در آموزش‌وپرورش عمومی و فنی‌حرفه‌ای ایران به تفکیک زیرنظامهای اصلی ذکرشده در مبانی نظری سند تحول بنیادین (۱۳۹۰، ص. ۳۶۷) یعنی شش زیرنظام راهبری و مدیریت؛ برنامه درسی، تدریس و منابع یادگیری؛ تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی؛ تأمین و تخصیص منابع مالی؛ تأمین فضا، تجهیزات و فناوری و همچنین پژوهش و ارزشیابی بود بر اساس یافته‌های حاصل از پژوهش گزاره‌های سیاستی مرتبط با هر زیرنظام نیز شناسایی شدند که در جدول شماره۲ قابل‌مشاهده‌اند.

جدول ۲. توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت (ک)، میان‌مدت (م) و بلندمدت (ب) مستخرج از یافته‌های پژوهش به تفکیک شش زیرنظام

راهبری و مدیریت	۱	● بازنگری سیاستهای تعلیم و تربیت و اسناد بالادستی به‌منظور چرخش در جهت روال تازه[1] یا نظم جدید جهانی در تعلیم و تربیت (ب)
	۲	● تدارک سیاستهایی برای حفظ و استمرار میراثهای ارزشمند آموزش‌وپرورش در دوره شیوع کووید-۱۹ (م)
	۳	● ایجاد مرکز پشتیبانی تخصصی برای آماده نگهداشتن و مدیریت اضطراری مدارس در وزارتخانه و گروه ضربت به‌منظور اتخاذ تصمیمات مشارکتی روشن، پاسخهای مبتنی بر خرد جمعی متخصصان ذی‌ربط و راهبری عملیات یکپارچه برای حل مسائل در موقعیت بحران (م)
	۴	● ایجاد پایگاههای یادگیری محله مجهز به اینترنت رایگان و معلمان یاافراد داوطلب (جهادی) توانمند به‌منظور بهره‌گیری و تقویت یادگیریهایی که در خانواده‌ها و جوامع محلی رخ می‌دهد و در راستای کمک به یادگیری دانش‌آموزان (م)
	۵	● فراهم کردن بسته‌های حمایتی در سطح ملی با محوریت یادگیری (ک)
	۶	● باز نگهداشتن باب گفت‌وشنود معلمان، دانش‌آموزان و دیگر ذی‌نفعان تعلیم و تربیت در بستر فضای مجازی برای تقویت روابط حمایتی و محیط ایمن در جامعه و امکان بیان و پاسخگویی به نیازهای عاطفی، اجتماعی و حرفه‌ای (ک)
	۷	● توجه کردن به نقش حیاتی والدین، دیگر اعضای خانواده و جامعه محلی در تسهیل یادگیری در زمان تعطیلی مدارس در بحرانها و روشن‌سازی این نقشها (ک)
	۸	● فراهم کردن زیرساختهای لازم برای تقویت راههای ارتباطی مختلف با والدین برای دریافت بازخورد منظم، مکرر و باثبات از آنان درباره علائق، نیازها، نقاط قوت و رشد فرزندانشان (ک)

1. New normal

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. (ادامه)

راهبری و مدیریت	۹	● بسترسازی برای مشارکت جدی نهادهای فرهنگی مانند تئاتر و موزه با آموزش‌وپرورش (م)
	۱۰	● بسترسازی برای مشارکت افراد، نهادها و سازمانهای دیگر و تشکیل شبکه ارتباطی توأم با امنیت اطلاعاتی و روان‌شناختی به‌منظور سنجش وضعیت روانی‌اجتماعی دانش‌آموزان، معلمان، والدین و سایر ذی‌نفعان تعلیم و تربیت و در راستای سیاستگذاری و تصمیم‌گیری مبتنی بر شواهد به‌منظور پاسخگویی به نیازهای آنان و ارائه خدمات سلامت و حمایت روانی‌اجتماعی بدون هیچ محدودیتی (م)
	۱۱	● تدوین ضوابط و پیش‌بینی مشوقهای لازم برای همکاری مددکاران اجتماعی با مدارس (ک)
	۱۲	● کاهش تمرکز در نظام آموزشی و واگذاری مسئولیتها و تفویض اختیار به سطوح پایین‌تر در چارچوب سیاستهای ملی برای تضمین مواجههٔ مؤثر و چابک (م)
	۱۳	● توجیه نقش تازه مدیران مدرسه به‌عنوان راهبران دیجیتال و حمایتگران رشد (م)
	۱۴	● افزایش اختیار معلمان و درعین‌حال حمایت از آنان به‌منظور انجام دادن اقدامات آگاهانه در بحرانها و آمادگی برای پذیرش مسئولیتها، خطر کردن و فداکاریهای شخصی (م)
	۱۵	● راه‌اندازی سیستمهای آموزشی یا اطلاعاتی پشتیبان برای پایش فرایند یادگیری دانش‌آموزان (م)
	۱۶	● ایجاد پایگاه و آرشیوی از تدریسهای اثربخش انجام‌شده به‌منظور استفاده دانش‌آموزان و معلمان و فراهم کردن فرصتهای گوناگون برای تأمل بر این آرشیو و جرح‌وتعدیل در آنها (ک)
	۱۷	● تدوین آئین‌نامه‌های لازم برای ارائه آموزشهای ترکیبی (غیرحضوری و حضوری) (م)
	۱۸	● پیش‌بینی مشارکت افراد مشهور و برخوردار از وزن اجتماعی در برنامه‌های آموزشی تلویزیون و رادیو برای جذب دانش‌آموزان به برنامه‌های آموزشی تلویزیون و رادیو (ک)
	۱۹	● کاهش روزهای تدریس به چهار روز و اختصاص روز پنجم به همکاری و مشورت معلمان با یکدیگر (ک)
	۲۰	● مصون نگاه داشتن تعلیم و تربیت در دوران بحران از تعارضات سیاسی و راهنماییهای نامطمئن (م)
	۲۱	● توسعه مدارس شبانه‌روزی در مناطق محروم در شرایط بحران (م)
	۲۲	● پیش‌بینی سازوکارهای لازم برای استمرار خدمات مختل شده مانند دسترسی به وعده‌های غذایی، دریافت مکملها و فلورایدتراپی (ک)
	۲۳	● اهمیت دادن به سلامت کودکان، والدین و معلمان در هر سه بعد جسمانی، روانی و اجتماعی (ک)
	۲۴	● بازبینی دستورالعملهای ارتقای پایه تحصیلی دانش‌آموزان و آزمونهای حساس و تعیین‌کننده[1] با توجه کردن به شرایط خاص دانش‌آموزان در دوران تعطیلی مدارس (ک)
	۲۵	● ارتقای سواد فناوری اطلاعات و ارتباطات در تمام ذی‌نفعان تعلیم و تربیت (م)
	۲۶	● افزایش توانمندی مدیران، معلمان، دانش‌آموزان و دیگر ذی‌نفعان تعلیم و تربیت برای طراحی، اجرا و ارزشیابی دوره‌های آموزشی غیرحضوری و آموزشها در زمان بحران (م)

1. High stake

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. (ادامه)

راهبری و مدیریت	۲۷	● کاهش شکاف دیجیتال و افزایش شمول (فراگیری) و برابری از طریق حرکت به‌سوی منابع و روشهای آموزشی (تربیتی) باز (م)
	۲۸	● اجرای طرح بازآموزی معلمان بازنشسته به‌منظور بازگشت به حرفه معلمی و کمک به دانش‌آموزان عقب‌مانده از تحصیل (ک)
	۲۹	● فراهم‌سازی زمینه جلب دانش‌آموختگان دانشگاهی برای حمایت از یادگیری دانش‌آموزان آسیب‌دیده به‌ویژه در مناطق محروم (ک)
	۳۰	● بازنگری در ضوابط مربوط به حقوق معلمان متناسب با شرایط جدید (ک)
	۳۱	● تدارک سازوکارهایی برای ارائه مشاوره مجازی و آنلاین (برخط) به دانش‌آموزان با نیازهای ویژه (ک)
	۳۲	● استفاده از ظرفیت هنرستانها و مدارس کار و دانش در قالب گروههای جهادی و حرفه‌ای و تأمین لوازم بهداشتی مانند ماسک (ک)
	۳۳	● پیش‌بینی راهکارهایی برای بهبود وضعیت اجتماعی- اقتصادی خانواده‌های دانش‌آموزان آسیب‌پذیر (ک)
برنامه درسی، تدریس و منابع یادگیری	۱	● طراحی برنامه درسی در شرایط بحران براساس به‌کارگیری اصول طراحی همگانی برای یادگیری یعنی اطمینان از وجود ابزارهای چندگانه درگیر شدن، ابزارهای چندگانه بازنمایی و ابزارهای چندگانه اقدام و ابراز در برنامه درسی (م)
	۲	● طراحی برنامه‌های جبرانی و اصلاحی با استفاده از سه اهرم زمان بیشتر، توجه اختصاص‌یافته[1] و محتوای فشرده‌شده (ک)
	۳	● اجرای برنامه‌های حمایت از همسالان در مدارس و تجهیز دانش‌آموزان به مهارتهایی به‌منظور شناسایی آشفتگی و ضعف سلامت روان میان همسالان و حمایت از آنان (م)
	۴	● گسترش آموزش ترکیبی[2] با توجه به نیازهای اجتماعی دانش‌آموزان و ضرورتهای دیگر (م)
	۵	● فرهنگ‌سازی و رشد نگرش مثبت به فناوری در خدمت یادگیری در تمامی ذی‌نفعان تعلیم و تربیت (م)
	۶	● بازنگری در اهداف تعلیم و تربیت به‌منظور اطمینان از پرورش شایستگیهای اساسی مقتضی دوران کرونا و پساکرونا در دانش‌آموزان و دیگر ذی‌نفعان تعلیم و تربیت (م)
		عنصر زمان
	۷	● کاهش زمان زنگ آموزشی در برنامه‌های درسی در سطح کلاس، برای دانش‌آموزان دبستانی به ۲۵ دقیقه و دبیرستانیها به ۴۰ دقیقه(در آموزشهای غیرحضوری) (ک)
	۸	● کاهش تدریس به دانش‌آموزان دبیرستان به ۱۰ ساعت در هفته و تمرکز بر علوم، ریاضی، مطالعات اجتماعی و خواندن و نوشتن (در آموزشهای غیرحضوری) (ک)
		عنصر سنجش
	۹	● استفاده از شیوه‌های نوین برای حفظ عاملیت یادگیرنده در فرایند سنجش (م)

1. Dedicated
2. Blended

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. (ادامه)

برنامه درسی، تدریس و منابع یادگیری	۱۰	استفاده از روشهای نوین سنجش مانند سنجش تلفنی (ک)
	۱۱	بازنگری در سیاستهای جاری سنجش مکرر غیر تهدیدآمیز و توأم با بازخورد (ک)
	۱۲	درگیر کردن والدین به‌عنوان یک مشارکت‌کننده در فرایند سنجش (ک)
		عنصر منابع یادگیری
	۱۳	تحقق بخشیدن به عدالت شناختی از طریق سرمایه‌گذاری بلافصل، عمده و شاید فداکارانه بر منابع گوناگون یادگیریِ سازگار با درس خواندن در خانه و درس خواندن در مدرسه (م)
	۱۴	تحقق بخشیدن به عدالت شناختی از طریق طراحی منابع آموزشی چندرسانه‌ای قابل‌استفاده برای افراد با نیازهای ویژه (م)
	۱۵	بازآموزی و هدایت نویسندگان کتابهای درسی و تولیدکنندگان منابع یادگیری برای تولید منابع یادگیری متناسب با دوران پاندمی و آموزش غیرحضوری و آزمایش و ارزشیابی مواد آموزشی تولیدشده (م)
	۱۶	حذف انتشار کتابهای درسی کاغذی که موجب صرفه‌جویی در منابع می‌شود (ک)
	۱۷	تغییر نگرش نسبت به منابع یادگیری و چرخش از کتاب درسی به منابع، اطلاعات و شیوه‌های آموزشی معتبر و متکثر، ضمن دادن حق انتخاب به معلمان و والدین (م)
		عنصر محتوا
	۱۸	تمرکز بر محتوای ضروری و پرهیز از گذاشتن بار اضافی بر دوش والدین، معلم و دانش‌آموز (فقط جوهر و مغز دانش یعنی مفاهیم اساسی و ایده‌های کلان به دانش‌آموزان آموزش داده شود). به‌این‌ترتیب با تمرکز بر یادگیری مادام‌العمر و دانش نافع به‌آرامی بذر یادگیری مادام‌العمر برای مصالح عمومی کاشته می‌شود (ک)
	۱۹	اولویت دادن به محتوا و اهداف یادگیری که به درکی بهتر از بحران و پاسخ بهتر به آن منجر می‌شوند (م)
	۲۰	تلفیق موضوعات مرتبط با بهداشت، خودمراقبتی و به‌طورکلی، ارتقای سلامت جسمانی و روانی خود و دیگران در محتوای برنامه درسی (م)
	۲۱	تأکید محتوا بر شهروندی جهانی، احترام متقابل، گفت‌وشنود مشارکتی و حسی از عاملیت در یادگیرنده (م)
	۲۲	پرداختن به درک روندهای اقتصادی - اجتماعی در محتوا (م)
	۲۳	تأکید بر سواد دیجیتال در محتوا (م)
	۲۴	تأکید بر موقعیت و بستر جهان کنونی به‌عنوان محتوای غنی برای یادگیری اصیل و طراحی کاوشگریهای هدفمند برای کاوش آن (م)
		تدریس
	۲۵	قرار دادن دانش‌آموزان در گروههای کوچک تحت نظارت و راهیاری (منتورینگ) یک معلم تا بتوانند به‌راحتی با او ارتباط برقرار کنند (ک)
	۲۶	تدارک فعالیتهای مفرح و شادی‌آفرین برای دانش‌آموزان به‌منظور رویارویی با برخی عوارض تهدیدکننده سلامت جسمی و روانی دانش‌آموزان در شرایط جدید (ک)

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. (ادامه)

	۲۷	● تعریف پروژه‌ها به‌صورت گروهی و برنامه‌ریزی و تقسیم کار برای حضور افراد به‌صورت انفرادی در محیط کار برای پاسخ به اهداف مهارتی یادگیری در آموزشهای فنی‌حرفه‌ای (ک)
	۲۸	● شناسایی شیوه‌های پرداختن به حوزه‌های یادگیری هنر، مطالعات و تربیت‌بدنی و اجرای خلاقانه آن در بستر یادگیری غیرحضوری (ک)
تربیت‌معلم و تأمین منابع انسانی	۱	● در نظر گرفتن نقشهای تازه برای دانشجو - معلمان از طریق بازنگری سرفصل درس کارورزی و متناسب‌سازی آن برای اجرا در آموزش از راه دور و ترکیبی (ک)
	۲	● گنجاندن یادگیری آنلاین (برخط) در دروس تربیت‌معلم (ک)
	۳	● تلفیق یادگیری عاطفی اجتماعی در تمام برنامه‌های درسی تربیت‌معلم (م)
	۴	● بازنگری استانداردهای تربیت‌معلم برای اطمینان از انعکاس نیازهای دانش‌آموزان امروز، وجود دانش تازه در مورد رشد شناختی عاطفی و اجتماعی، وجود پداگوژیهای پاسخگو ازنظر فرهنگی و همچنین اقدامات تروما آگاهانه و اطمینان از این‌که چگونگی سنجش دانشجو - معلمان نیز در این موارد روشن شده و در گواهینامه صلاحیتهای حرفه‌ای به آن توجه شده است (ک)
	۵	● به رسمیت شناختن کاربرد فناوری و برخورداری از سواد دیجیتال به‌عنوان ضرورتی برای حرفه معلمی (ک)
	۶	● کوتاه‌تر، انعطاف‌پذیرتر و تعاملی‌تر کردن دوره‌های آموزش ضمن‌خدمت و اطمینان از اینکه دوره‌ها این ویژگیها را دارند: همه‌سویه، توانمندساز، مبتنی بر حقوق بشردوستانه، مثبت و جامع (ک)
	۷	● پیشگیری از خطر فرسودگی و خستگی معلمان و کارکنان آموزشی با طراحی و اجرای برنامه‌های حمایتی همه‌جانبه (ب)
	۸	● پرورش شایستگیهای گوناگون و در ابعاد مختلف در معلمان (متناسب با نظم جدید جهانی) (ب)
	۹	● اعطای گواهینامه کسب خرده‌مهارتها به معلمانی که در حوزه‌های خاصی مهارتهایی را کسب کرده‌اند (ک)
	۱۰	● پیشگیری از خطر «فرسایش والدگری» با طراحی و اجرای دوره‌ها و برنامه‌های آموزشی توانمندساز برای والدین بر پایه نقشه محتوایی همه‌جانبه[1] (ب)
	۱۱	● اعطای گواهینامه صلاحیت والد - مربی به والدین با رعایت استانداردهای دانشگاه علمی - کاربردی از سوی مراجع ذیصلاح (ک)
	۱۲	● توانمندسازی روانشناسان تربیتی و دیگر کارگزاران مربوطه برای افزایش دقت در تشخیص دادن اختلالات یادگیری کودکان با نیازهای ویژه (م)
	۱۳	● آموزش مراقبان و پرستاران کودکان با نیازهای ویژه درزمینه آموزش از راه دور برای درگیر شدن کودکان (ک)

۱. از آنجایی‌که در نظم جدید جهانی والدین به‌عنوان یک رکن تعلیم و تربیت در نظر گرفته می‌شوند، این توصیه سیاستی در زیرنظام منابع انسانی آمده است.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. (ادامه)

تأمین و تخصیص منابع مالی	۱	● پیش‌بینی بودجه جبرانی برای جبران عقب‌افتادگیهای دانش‌آموزان و همچنین تأمین بودجه برای حمایت دانش‌آموزان کم‌بضاعت (ک)
	۲	● اختصاص دادن منابع موردنیاز برای توزیع ابزارهای هوشمند و اینترنت رایگان از سوی دولت به دانش‌آموزان کم‌بضاعت و معلمان (ک)
	۳	● کاهش میزان ترک تحصیل از طریق اعطای هزینه کمک‌تحصیلی به خانواده‌های نیازمند (ک)
	۴	● اطمینان‌بخشی به مدیران آموزش‌وپرورش درزمینه تاب‌آوری منابع در رویارویی با بحرانها (ک)
	۵	● افزایش حقوق معلمان به‌منظور مشارکت در بازگشت و حفظ دانش‌آموزان در مدرسه و حفظ نسبت معلم به دانش‌آموز در سطح موردنظر (ک)
	۶	● لزوم بازاندیشی استفاده از فضای فیزیکی مدارسی که خالی از دانش‌آموز است و استفاده از آن در راستای درآمدزایی برای نظام تعلیم و تربیت (ک)
تأمین فضا، تجهیزات و فناوری	۱	● سرمایه‌گذاری برای تولید سیمولاتورها (شبیه‌سازها) با استفاده از فناوریهای جدید برای پاسخ به نیازهای آموزش فنی‌حرفه‌ای (ک)
	۲	● سرمایه‌گذاری برای تولید کارگاهها و آزمایشگاههای مجازی برای پاسخ به نیازهای آموزش فنی‌حرفه‌ای (ک)
	۳	● تجهیز مدارس و کلاسهای درس به تجهیزات و زیرساختهای تازه برای عمل مطابق با شیوه‌نامه‌های بهداشتی و مدیریت الکترونیک فضای مدرسه با استفاده از نرم‌افزارهای شبیه‌سازی‌شده برای اطمینان از رعایت شیوه‌نامه‌های بهداشتی (ک)
	۴	● تدارک و تقویت زیرساختهای الکترونیک و فناورانه در مدارس و بهبود پوشش اینترنت در تمام مکانهای جغرافیایی و تمام اقشار اقتصادی و اجتماعی (م)
	۵	● اختصاص دادن منابع موردنیاز برای توزیع ابزارهای هوشمند و اینترنت رایگان از سوی دولت به دانش‌آموزان کم‌بضاعت و معلمان (ک)
	۶	● تدارک محیطهای آموزشی عاری از خشونت، سوگیری جنسیتی و انگ و تبعیض (م)
	۷	● بازتعریف مصادیق خیر متناسب با شرایط جدید ازجمله در تشویق خیران به تأمین لپ‌تاپ برای خانواده‌های نیازمند (ک)
	۸	● برنامه‌ریزی به‌منظور استفاده از محیطهای واقعی کسب‌وکار برای آموزشهای مهارتی(استاد-شاگردی) هنرجویان برای کاستن از تراکم و رعایت شیوه‌نامه‌های بهداشتی (م)
	۹	● ایجاد پلتفرمها و فناوری نوآورانه و آسان کاربرد با کمک معلم و دانش‌آموز (م)
	۱۰	● فراهم کردن امکانات برای مشارکت دانش‌آموزان ماهر در کار کردن با ابزارهای دیجیتال در حمایت از یادگیری همسالان و کمک به تدریس معلم (ک)
	۱۱	● طراحی و استفاده از نرم‌افزارهای انطباق‌پذیر[1] (م)
	۱۲	● توسعه استفاده از فضای باز برای تشکیل کلاسهای درس یعنی شناسایی فضاهای باز مانند پارکها و ورزشگاهها و استفاده از آنها برای برگزاری کلاسهای درس به‌منظور رعایت فاصله اجتماعی (ک)
	۱۳	● استفاده حداکثری از زمان تعطیلی مدارس برای مقاوم‌سازی و بازسازی فضاهای آموزشی (م)
	۱۴	● پیش‌بینی سازوکارهای لازم برای پیشگیری از تأثیر مخرب زباله‌های الکترونیکی بر محیط‌زیست (م)

1. Adaptable

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

جدول ۲. (ادامه)

پژوهش و ارزشیابی	۱	پژوهش همه‌جانبه برای شناسایی عناصر برنامه درسی و پداگوژی ویژه تروما (م)
	۲	مطالعه برای شناسایی ایده‌ها، پیشنهادها و راهبردهای هر مدرسه برای کمک به کاهش شکاف دیجیتال (م)
	۳	شناسایی راهبردهای انتخابی مدارس و معلمان برای ارتقای سطح سواد فناوری ذی نفعان مختلف تعلیم و تربیت در دوران کرونا و تعیین اثربخشی آنها (م)
	۴	مطالعه درباره شناسایی ویژگیهای تدریس مبتنی بر کنش انطباقی[1] (م)
	۵	مطالعه برای شناسایی ویژگیهای پداگوژی متناسب با شرایط تروما و بحران[2] (م)
	۶	مطالعه برای شناسایی ویژگیهای نظام تعلیم و تربیت تاب‌آور و راهکارهای تحقق بخشیدن به آن (م)
	۷	بررسی اثربخشی شیوه‌های بدیل ارائه خدمات تربیتی به آسیب‌پذیرترین افراد که ممکن است به تلفن، رادیو، تلویزیون و اینترنت دسترسی نداشته باشند (م)
	۸	مطالعه درباره ملاکهای ارزشیابی از کارکرد پلتفرمها (م)
	۹	مطالعه برای شناسایی شیوه‌های انگیزه‌بخشی به معلمان و دانش‌آموزان در آموزش غیرحضوری در بحرانها (م)
	۱۰	بررسی تجربیات زیسته معلمان و مدیران مدارس از فناوریهای آموزشی به‌کار گرفته‌شده در دوران پاندمی (م)
	۱۱	تعیین میزان اثربخشی آموزش غیرحضوری در دوران پاندمی (م)
	۱۲	بررسی تجربیات معلمان، مدیران مدارس و والدین در دوران پاندمی (م)
	۱۳	مطالعه به‌منظور شناسایی سیاستهایی در تعلیم و تربیت برای تصمیم‌گیری مبتنی بر داده، نه مبتنی بر خواسته (م)
	۱۴	پژوهش همه‌جانبه برای شناسایی ویژگیهای سنجش متناسب با آموزش غیرحضوری در بحرانها (م)
	۱۵	شناسایی منابع و راهکارهای مناسب و چگونگی استفاده از آنها برای حمایت روانی- اجتماعی از معلمان (م)
	۱۶	تدوین ملاکهایی برای تعیین اثربخشی دوره‌های آموزش‌وپرورش عمومی و فنی‌حرفه‌ای در دوران کرونا (م)
	۱۷	سنجش نیازهای اکادمیک و عاطفی- اجتماعی دانش‌آموزان به‌منظور تدوین برنامه‌های اصلاحی و جبرانی (م)
	۱۸	شناسایی راهبردهای اصلاحی و برنامه‌های جبرانی برای دوره بازگشایی مدارس (م)
	۱۹	بررسی جامع آثار تعلیم و تربیت آنلاین (برخط) در دوران کرونا بر دانش‌آموزان دبستان و دبیرستان (م)
	۲۰	بررسی جامع اثرات روان‌شناختی قرنطینه و محدودیتها بر سلامت روان‌شناختی دانش‌آموزان از طریق سیستم ارزشیابی کودکان و نوجوانان (م)
	۲۱	شناسایی شیوه‌های طراحی و اجرای برنامه درسی در کلاسهای چندپایه در دوران بحران (م)
	۲۲	شناسایی راهبردهای ممکن برای جبران[3] عقب‌ماندگی تحصیلی (برنامه‌های ترمیمی، برنامه‌های شتابی و غیره) و تعیین اثربخشی هر یک (م)

1. Adaptive teaching
2. Trauma-informed pedagogy
3. Catch-up strategies

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

■ بحث و نتیجه‌گیری ■

در این مقاله، منابع معتبر موجود در حوزه اندیشه و عمل آموزش‌وپرورش که پس از شیوع ویروس کرونا در جهان انتشـــاریافته به‌صورت نظام‌مند مرور شـــده است. بر اســـاس داده‌های حاصل از تحلیل مطالعاتی که پس از دو بار غربالگری باقی ماندند، سیاســـتها و استانداردها در آموزش‌وپرورش عمومی و فنی‌حرفه‌ای ایران (به تفکیک زیرنظامهای راهبری و مدیریت؛ برنامه درســـی، تدریس و منابع یادگیری؛ تربیت‌معلـــم و تأمین منابع انســـانی؛ تأمین و تخصیص منابع مالی؛ تأمیـــن فضا، تجهیزات و فناوری و همچنین پژوهش و ارزشـــیابی) به شـــکل کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت بازبینی و بازتعریف شدند. توصیه‌های سیاستی کوتاه‌مدت به انطباق موقت نظام تعلیم و تربیت یعنی انطباق کوتاه‌مدت آن به‌منظور حفـــظ کارکردهای تعلیـــم و تربیت رسمی جامعه در دوران گذرا و ناپایـــدار بحران کرونا کمک می‌کند. هدف از این انطباق، بقا و جلوگیری از مختل شدن این کارکرد در این دوران است. توصیه‌های سیاستی میان‌مدت و بلندمدت زمینه‌ســـاز تحقق‌پذیری انطباق پایدار (دائم یا ماندگار) را فراهم می‌کند. انطباق دائـــم، شرایط یا بحران حادث‌شـــده را اسباب دســـتیابی ناخواسته بشر به تجربه‌هایی می‌داند که حیات جدیـــد یـــا نظم برتر تعلیم و تربیتی را نوید می‌دهد. بنابرایـــن گرچه در بستر اراده و تمایل انسان اتفاق نیفتاده است اما باید مغتنم شمرده شود و استمرار یابد. انطباق پایدار همچنین بر این پیش‌فرض استوار است که بحران حادث‌شـــده از نوع یک بار برای همیشه نیست بلکه «تکرارپذیر» است، یعنی عصر آینده عصر انقلاب در فناوریهـــای بیولوژیـــک است و با توسعه آن بشر به‌شـــدت در معرض تکرار این حوادث است. چشـــم‌انداز این‌چنین انقلابی و امتزاج و تقارن عصری آن با انقلاب فناوری اطلاعات و ارتباطات، به مانیفســـت تازه‌ای برای تعلیم و تربیت رسمی نیاز دارد. مانیفستی که همزمان متأثر از دو تازه انقلاب پیش‌گفته در عصر فناوری اســـت. اولی انقلاب تعلیم و تربیتی را اجتناب‌ناپذیر و دومی آن را امکان‌پذیر می‌سازد. انطباق پایدار یعنی اولاً به تبیین و ثانیاً به اجرای این مانیفست اهتمام ورزیدن. در نظام تعلیم و تربیتی که مانیفست جدید «نقشه راه» آن است، ممکن است مؤلفه‌هایی از نظم پیشاکرونایی تعلیم و تربیت هم به‌کار آید و به‌کار گرفته شود.

بر اساس سیاستهای شناسایی‌شده سه سناریو می‌توان در نظر گرفت:

ســـناریوی نخست، بازگشت کامل به سیستم سنتی (یا پیشـــاکرونا) با حفظ آمادگی برای تعطیلی در صـــورت بروز پاندمی یا همه‌گیری بیماری جدید اســـت. در این حالت، نیازی به‌دســـت‌کاری معنادار در نظام تعلیم و تربیت نیست. شایستگیها و محتوایی که تعیین شده است نیز تغییر جدی نمی‌کنند.

سناریوی دوم، استقرار سیستم ترکیبی در شرایط عادی و آمادگی برای استقرار سیستم غیرحضوری کامل در صورت بروز پاندمی یا همه‌گیری بیماری جدید اســـت. بخش غیرحضوری آموزش البته شامل طیف متنوعی از ترکیب آموزشـــهای آنلاین (برخط) و آفلاین (غیر برخط) اســـت. در این حالت انطباق به‌صورت محدود و فقط در پاره‌ای از ساحتهای تربیتی اتفاق می‌افتد.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

سناریوی سوم، سیستم غیرحضوری کامل با ترکیبی از آموزشهای آنلاین (برخط) و آفلاین (غیر برخط) و حضور محدود در مدرسه تنها در شرایط خاص و نیازهای موردی دانش‌آموز یا گروهی از دانش‌آموزان است. در این حالت انطباق گسترده در همه ساحتهای تعلیم و تربیت روی می‌دهد که البته نیاز به تدوین و سپس اجرای منشور یا مانیفست جدید دارد. در این منشور تازه بر محتوای تازه و شایستگیهایی مانند قدرت یافتن راه‌حلهای خلاق برای رویارویی با شـــرایط نوظهور اقتصادی که مســـتلزم تغییر شیوه امرار معاش و کســـب درآمد است و همچنین قناعت‌ورزی در شرایط مقتضی به‌منظور مدیریت سلامت روان در شرایط بروز بحران اقتصادی تأکید می‌شود.

در پایان، تأکید می‌شود که سناریوهای سه‌گانه تنها کلیاتی از وضعیتهای متصور را به تصویر می‌کشند و پیشـــنهاد می‌شود که در پژوهشـــهای آتی با اتکا به مطالعات آینده‌پژوهانه، وضعیت مرجح انتخاب و طراحی تفصیلی برای نظام آموزشی منطبق با آن انجام پذیرد.

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

منابع

REFERENCES

احمدی، منیژه و فریدونی، لیلی. (۱۳۹۷). نواندیشی در کیفیت آموزش و تدوین یک مدل پارادایمی (مطالعه موردی: سازمان فنی حرفه‌ای). *نشریه راهبردهای آموزش در علوم پزشکی*، ۱۱ (۴)، ۶۳-۷۰.

باقرزاده، زهره و عصاره، علیرضا. (۱۳۹۴). ارائه مسیر نماهای نظام آموزشی فنی و حرفه‌ای متوسطه ایران. *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*، ۱۲ (۱۹)، ۳۳-۴۶.

دبیرخانه شورای عالی آموزش و پرورش. (۱۳۹۰). *مبانی نظری تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران*. با همکاری شورای عالی انقلاب فرهنگی.

رحمانیان، داریوش و حاتمی، زهرا. (۱۳۹۹). *درآمدی بر تاریخ کرونا و بیماری‌های همه‌گیر*. تهران: نشر خاموش.

Campbell, A. M. (2020). An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives. *Forensic Science International: Reports, 2,* 100089.

Condry, R., Miles, C., Brunton-Douglas, T., & Oladapo, A. (2020). *Experiences of child and adolescent to parent violence in the Covid-19 pandemic.* University of Oxford.

Dey, I. (1993). *Qualitative data analysis: A user friendly guide for social scientists.* New York: Routledge.

d'Orville, H. (2020). COVID-19 causes unprecedented educational disruption: Is there a road towards a new normal? *Prospects (Paris),* (1-2), 11-15.

Humanitarian Coordination Task Team (HCTT). (2020). *COVID-19: Bangladesh multi-sectoral anticipatory impact and needs analysis.* Available at: https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/COVID_NAWG%20Anticipatory%20Impacts%20and%20Needs%20Analysis.pdf

James, L. J., & Kenney, C. (2020). Beyond the face-to-face learning: A contextual analysis. *Pedagogical Research, 5*(4), Article em0077.

OECD. (2020). *Combatting COVID-19's effect on children.* Available at: http://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/combatting-covid-19-s-effect-on-children-2e1f3b2f/

Rossman, G. B., & Rallis, S F. (2012). *Learning in the field: An introduction to qualitative research.* Thousand Oaks: Sage.

Saldaña, J. (2015). *The coding manual for qualitative researchers.* Sage.

Swedo, E., Idaikkadar, N., Leemis, R., Dias, T., Radhakrishnan, L., Stein, Z., … Holland, K. (2020). Trends in U.S. Emergency Department visits related to suspected or confirmed child abuse and neglect among children and adolescents aged <18 years before and during the COVID-19 pandemic-United States, January 2019–September 2020. *MMWR. Morbidity and Mortality Weekly Report*, *69*(49), 1841-1847.

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2020). *COVID-19 Educational disruption and response.* Retrieved June 01, 2020 from https://en.unesco.org/COVID-19/educationresponse

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]

United Nations Children's Fund. (2020). *Safe to learn during COVID-19: Recommendations to prevent and respond to violence against children in all learning environments.* Available at: https://www.unicef.org/media/68781/file/STL-COVID-19-Response-Key-Messages.pdf

United Nations Sustainable Development Group. (2020). *Policy brief: The impact of COVID-19 on children*. Available at: https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/160420_Covid_Children_Policy_Brief.pdf

World Bank Group. (2020). *The COVID-19 pandemic: Shocks to education and policy responses.* Washington, DC: World Bank Group. Available at: https://www.worldbank.org/en/topic/education/publication/the-covid19-pandemic-shocks-to-education-and-policy-responses

[Downloaded from qjoe.ir on 2026-11-17]